

ככל עם ועם

ישראל 1881-2000

אניטה שפירא

מרכז זלמן שזר

אניטה שפירא

ככל עם ועם

ישראל 1881–2000

מרכז זלמן שזר לחקר תולדות העם היהודי
ירושלים

Originally published in English under the title

Israel: A History

by Anita Shapira

© Brandeis University Press, 2012

עריכה לשונית: תמי בורשטיין
תחקיר תמונות: הילה שלם בהר"ד
הפקה והבאה לדפוס: יחזקאל חובב

ספר זה יוצא לאור בסיוע

משרד התרבות והספורט – מינהל התרבות והאמנויות

מכון קרן קיימת לישראל לתולדות הציונות וההתיישבות

על העטיפה: ציונה תג'ר, שדרות רוטשילד עם מגדל המים, 1928, שמן על בד;
באדיבות המשפחה

מסת"ב 978-965-227-307-9 ISBN

Catalogue No. 185-634 מספר קטלוגי

© כל הזכויות למהדורה העברית שמורות

למרכז זלמן שזר לחקר תולדות העם היהודי, תשע"ד

© Copyright by The Zalman Shazar Center for Jewish History, Jerusalem

Printed in Israel, 02/2014

אין להעתיק או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו, בשום צורה ובשום אופן, אלקטרוני או מכני, לרבות צילום או הקלטה, ללא קבלת אישור בכתב מהמוציא לאור.

סדר ועימוד: מרכז זלמן שזר

לוחות: מכון האופסט שלמה נתן; הדפסה: דפוס גרפית בע"מ

כולם בירושלים

תוכן העניינים

דברי הקדמה 9

שער ראשון

1881–1918: ציונות – אידאולוגיה ומעשה

פרק ראשון: לידתה של התנועה הציונית • 13

פרק שני: עליות ראשונות • 34

שער שני

1918–1948: "הבית הלאומי"

פרק שלישי: ארץ ישראל בימי השלטון הבריטי • 71

פרק רביעי: עלייה והתיישבות בתקופת המנדט • 99

פרק חמישי: היישוב כמדינה בדרך • 115

פרק שישי: היישוב: חברה, תרבות ואתוס • 127

שער שלישי

1948–1967: בניין האומה

פרק שביעי: מלחמת העצמאות, 1947–1949 • 145

פרק שמיני: ייסודה של הדמוקרטיה הישראלית • 166

פרק תשיעי: בונים מדינה • 191

פרק עשירי: העלייה הגדולה • 205

פרק אחד עשר: אתוס ותרבות בחברה משתנה • 229

פרק שנים עשר: מדיניות, שלום ומלחמה • 250

שער רביעי

1967–1977: עשור של מלחמה

- פרק שלושה עשר: מלחמת ששת הימים • 273
- פרק ארבעה עשר: ישראל בין המלחמות, 1967–1973 • 285
- פרק חמישה עשר: מלחמת יום הכיפורים • 300
- פרק שישה עשר: החברה הישראלית לאחר מלחמת יום הכיפורים • 313

שער חמישי

1977–2000: ישראל משנה את פניה

- פרק שבעה עשר: בגין בשלטון • 327
- פרק שמונה עשר: שנות התיקו: זהות ישראלית בהשתנות • 357
- פרק תשעה עשר: על סף שלום • 382
- ישראל בת 60: סיכום ביניים • 425

הערות וביבליוגרפיה • 435

מפתח • 485

קונטרס מפות • אחרי עמ' 192

דברי הקדמה

ספר זה יוצא דופן ביחס לספרי האחרים: הוא אינו עוסק בסוגיה היסטורית ולא באישיות שטבעה חותם על ההיסטוריה הישראלית. בספר זה ניסיתי לשרטט קווים לדמותה של התנועה הציונית ושל שני ילידי רוחה: היישוב היהודי החדש בארץ ישראל ומדינת ישראל. אף אפשר להגדיר אותו כניסיון להציג תמונה כוללת של הניסיון המדיני, החברתי, הכלכלי והתרבותי של היהודים להקים ישות עצמאית בארץ ישראל. מאליי מובן, שתמונה כזו אינה יכולה לכלול את כל הפרטים ואת כל ההתרחשויות במאה ועשרים השנים שחלפו בין מה שהגדרתי כשנת ההתחלה, שנת 1882, לבין הנקודה שבה בחרתי לסיים – ראשית האלף השלישי למניין הכללי. הכוללות של הספר מתבטאת בכך שהוא מנסה להציג תמונה מאוזנת בין המרכיבים השונים של ההיסטוריה. בדרך כלל נוטים ההיסטוריונים לספר את תולדות המהפכים המדיניים, המלחמות וההתפתחויות ביחסים בין היהודים לערבים בארץ ישראל ובין היהודים למדינות ערב. אני ניסיתי להציג כאן תמונה שבה יהיה מקום נכבד גם לתרבות, לחברה ואפילו לכלכלה. כך, למשל, בהיסטוריה זו תולדות ישראל כמדינת הגירה חשובות לא פחות מן המלחמות שבהן שזורות תולדותיה, המשמשות נקודות ציון טבעיות המחלקות אותה לתקופות משנה. לכן לא מצאתי לנכון להרחיב במהלכי המלחמות אלא רק להציג את גורמיהן ואת תוצאותיהן.

אם יבוא הקורא ויטען שאין בספר חידושים מחקריים, הוא יצדק: לא זו הייתה מטרתי. בכתיבת ספר זה הסתמכתי על מחקרי הקודמים וכן על עבודות של חוקרים נוספים ש"כיסו" תחומי ידע שבהם לא עסקתי. הספר נשען על ביבליוגרפיה עשירה של מקורות משניים. לא יכולתי לעיין בכל מה שנכתב בנושאים אלה. אילו ניסיתי לעשות זאת, לא הייתי מסיימת את הספר גם בעוד עשור. כשם שיש נושאים שבהם מיעטתי לעסוק, כן היו מחקרים שבהם מיעטתי להשתמש, או לא השתמשתי כלל. ברשימות הביבליוגרפיות המלוות ספר זה מצויות המלצות לקריאה נוספת, בד בבד עם פירוט המחקרים והספרים שבהם נעזרתי. ככל שהתקופה קרובה יותר לזמננו, כן מתמעטים המחקרים, ולגבי העשור האחרון של המאה ה-20 כמעט שלא נמצאו מחקרים מקיפים, והדבר מובן מאליי: טרם נפתחו הארכיונים וטרם נכתבו העבודות ההיסטוריות על עשור זה. יתרה מזאת, אם התפרסמו ספרים חדשים בנושאים הנדונים בספר בארבע השנים האחרונות, הם לא באו לכלל ביטוי בספר זה. אני מתנצלת מראש בפני החוקרים ובפני הקוראים אם מסיבה כלשהי לא השתמשתי במחקר חשוב זה או אחר. יחד עם זאת, אני מאמינה שהספר יוכל

לשמש מורה דרך בנפתולי ההיסטוריה של מדינת ישראל, על פניה השונות, לחוקר, לסטודנט ולקורא המתעניין בעבר הקרוב, וישמש "מתאבן" לקריאה נוספת.

אין זו היסטוריה "אובייקטיבית". זוהי ההיסטוריה כפי שאני מבינה אותה ומפרשת אותה. השתדלתי לתת ביטוי בספר לעמדות מגוונות, ובמקרים של פולמוסים בין היסטוריונים או בין נרטיבים מתחרים, ניסיתי כמיטב יכולתי לתת ביטוי הוגן לכל העמדות. ואולם, אין ספק שטעמי האישי והשקפת עולמי עיצבו את התמונה המוצגת בספר. יש להניח שהיסטוריון אחר היה מצייר תמונה אחרת. יחד עם זאת, הספר מציג את העובדות והקורא יכול אף להגיע למסקנות שונות מאלה של המחברת.

ספר זה נכתב על פי הזמנתו של פרופ' יהודה ריינהרץ, מי שהיה נשיא אוניברסיטת ברנדייס, ופורסם תחילה באנגלית באוניברסיטת ברנדייס, בתמיכת קרן צ'רלס ולין שוסטרמן, תחת הכותרת: *Israel: A History*. עתה הגיע הזמן לפרסם אותו בעברית, השפה שבה נכתב. תודתי למרכז זלמן שזר, למנהלו המסור ידידי צבי יקותיאל, לעורך הקפדן יחזקאל חובב, ולהילה שלם בהר"ד שטרחה לאתר את התמונות ולמקמן בספר. תמי בורשטיין ערכה את כתב היד העברי ברגישות ובהבנה. ד"ר נורית כהן-ליונובסקי סייעה בידי באיתור החומרים לספר ומנעה הרבה טעויות קטנות וגדולות. עזרתה לא תסולא בפז. מעצב המפות היה הקרטוגרף ראובן סופר.

בכמה מפרקי הספר, ובייחוד באלה העוסקים בתולדות המדינה, נעזרתי בעצתם של חוקרים מובילים בתחום, והם אף קראו כל אחד את הפרקים הרלוונטיים לתחומו והעירו את הערותיהם. מרדכי בר-און קרא את פרקים 7 ו-12; יעקב מצר את פרקים 9 ו-18; ירון צור את פרק 10; מוטי גולני את פרק 12; אריה נאור את פרק 17; איתמר רבינוביץ את פרקים 18 ו-19; נסים ליאון את פרק 18; ושרה אוסצקי-לזר את פרק 19. תודתי העמוקה נתונה לכולם.

בעלי, בובי (שמריחו) שפירא, שנפטר לפני שנה, היה הראשון שהעלה לפני את הרעיון לכתוב ספר כוללני על המפעל הציוני, ואימץ את ידי בכתיבת הספר. הוא הספיק לקרוא את הטיוטה אך לא זכה לראות את הספר הגמור. אני מבקשת להקדיש ספר זה לזכרו. בובי היה איש צנוע ולא הסכים שאקדיש לו ספר. לכן ההקדשה לו, "החמור שבמבקרי", בביוגרפיה שכתבתי על "ברל", נחבאת באותו ספר בסוף ההקדמה. הפעם נמנע ממנו להתנגד להקדשה זו. יהי זכרו ברוך.

שער שני

1948–1918

"הבית הלאומי"

האסכולה השנייה טענה שאי אפשר להכניע תנועה לאומית מתעוררת על ידי שימוש בכוח. יתרה מזאת, אי אפשר לצפות מבריטניה, המותשת בעקבות מלחמת העולם, לנהל מדיניות שממנה נגזרות הוצאות גדולות לביטחון ודיכוי ביד קשה של התנגדות עממית. דעת הקהל בבריטניה, שפנתה כנגד המחויבויות האימפריאליות, הייתה פונה עורף לציונות ולבית הלאומי. היהודים צריכים לשאוף להרגיע את הרוחות כדי להרוויח את הזמן הנחוץ לבניית מסה קריטית יהודית בארץ, לפני שבריטניה תחליט שהמנדט הגיע לסיומו.

ב־1921 היה ברור שנסתיימה שעת הכושר הבין־לאומית, שהביאה להישגים הגדולים של הצהרת בלפור ושל כתב המנדט, והזרם פונה עתה לטובת הערבים. משלחת מטעם הוועד הפועל הערבי באה ללונדון וקיבלה תמיכה מן התקשורת הבריטית ומפוליטיקאים, ודעת הקהל החלה לגלות הבנה לעמדת הערבים, שהוצגו כקרבנותיה של הצהרת בלפור. לפיכך מדיניותו של סמואל, הפייסנית וההוגנת כלפי הערבים, שבקרב חלקים ניכרים ביישוב נתפסה כמעט כבגידה, הייתה המדיניות היחידה האפשרית במצב שנוצר. חמש שנות נציבותו של סמואל ייצבו את המצב, יצרו את מנגנוני ממשלת המנדט, הביאו לשגשוג כלכלי ולשקט. ההבנה שהיהודים זקוקים לשקט לשם בניין הארץ, ואילו הערבים יכולים להשיג הישגים על ידי מהומות, הבנה זו, שווייצמן הקדים להבין לפני כל מדינאי ציוני אחר, תהיה מעתה יסוד המדיניות הציונית. ואילו האופוזיציה להנהלה הציונית תדגול בתביעה מבריטניה לנהוג ביד קשה, תביעה שלבריטים לא הייתה כל נטייה לקבל. לאחר מהומות 1921 נמשך העשור הראשון בשקט יחסי. התנועה הלאומית הערבית הפלסטינית סבלה באותן שנים מפילוגים ומחילוקי דעות. הערבים הפסידו שעת כושר להשיג מנוף להשפעה בארץ כאשר דחו את הצעותיו של סמואל להקים מועצה מחוקקת. שום נוסחה שהביא סמואל לא ריצתה אותם, משום שהשתתפות במועצה מחוקקת כלשהי שמוקמת על בסיס המנדט הייתה בה משום הכרה בזכויות היהודים בארץ ובלגיטימיות של הבית הלאומי. הייתה עוצמה בסירוב הטוטלי של הערבים לשתף פעולה עם ממשלת המנדט בכל השייך למדיניות (בתחומים כגון מנהל, בריאות וחינוך היה שיתוף פעולה). אך בדחייתם את המועצה המחוקקת הם ויתרו על במה ציבורית חשובה ושיחקו לידי היהודים. אצל הציונים נשארה הרטוריקה לוחמנית, בייחוד זו המכוונת למחנה פנימה, כמו שסתום ביטחון להוצאת קיטור, אך בחיי היום־יום ובמישור המדיני שיתפו היהודים פעולה עם המדיניות המרגיעה של סמואל ושל הגנרל הרברט פלומר, יורשו.

ג. 1929–1939

העשור השני לשלטון הבריטים החל בסערה, והיא נמשכה שנתיים. ראשיתה בסכסוך על זכויות חזקה של היהודים ליד הכותל המערבי. לדעת חוקרים, המופתי ניצל סכסוך זה

לשם האדרת מעמדו בעולם המוסלמי, בכך שעורר חרדה מפני כוונות השתלטות כביכול של היהודים על הר הבית. אזור הכותל המערבי מקובל במיתוס המוסלמי כמקום שממנו המריא מוחמד על סוסו האגדי לשמים. היהודים ניסו לרכוש קרקעות באזור הכותל כבר במאה ה-19. הערבים פירשו ניסיונות אלה כרצון להשתלט על המקום הקדוש. באתרים הקדושים לכמה דתות יש תמיד פוטנציאל של חומר נפץ, שמספיק גפרור כדי להדליק אותו. במקרה המדובר הצטרפו יחד התנהגות פרובוקטיבית של שוטרים בריטים, שסילקו מחיצה בין גברים ונשים ליד הכותל בעצם תפילת יום הכיפורים בספטמבר 1928, הסתה גוברת והולכת מן הצד הערבי, מלווה במעשי התגרות ביהודים, ותגובות מהצד היהודי, שבו צעירים חמומי מוח נגררו להפגנות לאומניות ליד הכותל. בי"ז באב תרפ"ט (23 באוגוסט 1929) החלה התפרצות אלימה של ערבים בירושלים, בחברון, בצפת וברחבי הארץ, והיא נמשכה שבוע ימים. מעשי אכזריות קשים במיוחד התרחשו בשתי קהילות חרדיות חסרות ישע ולא־ציוניות, בחברון ובצפת. בימי נציבותו הרגועים של פלומר הופחתו כוחות הביטחון בארץ עד לכדי 300 שוטרים בריטים, והם לא הצליחו להתמודד עם האלימות ההמונית. הכוחות שהוזעקו ממצרים וממלטה הגיעו רק לאחר שהתפשטו ההתפרעויות על פני כל הארץ. 133 יהודים נהרגו, יישובים נהרסו, רכוש נבזז.

היהודים, שהשלטונות לא שעו לאזהרותיהם לפני המהומות, האשימו את ממשלת המנדט באובדן שליטה ובחוסר דאגה לביטחון התושבים. האדמיניסטרציה הגיבה בהאשמות היהודים במצב: אמנם הערבים הם שחוללו את הפרעות, אך האשמה האמתית היא במדיניות הבית הלאומי, שהערבים פוחדים שתביא לנישולם מן הארץ. ג'והן צ'נסלור, שהחליף את פלומר בתפקיד הנציב, היה חף מכל אהדה למפעל הציוני. בהיותו פקיד קולוניאלי טיפוסי, הוא ראה את תפקידו לדאוג לאוכלוסייה המקומית, והסיטואציה יוצאת הדופן, שלפיה המנדטור נועד לאפשר שינוי הסטטוס קוו בארץ לטובת אלמנט חדש – היהודים – נראתה בעיניו לא צודקת ולא ראויה. הוא היה נחוש בדעתו לבטל את המעמד המועדף שניתן ליהודים בכתב המנדט, ולהעמיד את מדיניותה של בריטניה בארץ על דאגה לאינטרסים של הערבים ושל היהודים המקומיים.

צ'נסלור התעלם מהעם היהודי, מושא המדיניות בכתב המנדט. היות שכתב המנדט היה מסמך בעל תוקף בין־לאומי שאושר על ידי חבר הלאומים ואי אפשר היה לשנות את תנאיו, העביר צ'נסלור את נקודת הכובד לפרטי הביצוע, לסוגיות של התיישבות ועלייה: רכישה נוספת של קרקעות בידי יהודים תביא לנישול הערבים. לפיכך יש למנוע מכירת קרקעות ולהתיר עלייה יהודית רק במידה מוגבלת, תוך הקפדה על קריטריון יכולת הקליטה הכלכלית של הארץ. ועדת שאו, שמונתה על ידי ממשלת בריטניה לבחון את הגורמים למאורעות, אימצה במסקנותיה את הקו שנקט הנציב – שטיהר מאשמה את האדמיניסטרציה – ודרשה לחקור את הנושאים הכרוכים בעלייה ובסוגיית הקרקעות, וכן

לקדם את נושא המועצה המחוקקת. כדי לאזן את חוסר שיווי המשקל בין היהודים לערבים בכתב המנדט, הצהירה עתה ממשלת בריטניה שבהצהרת בלפור ובכתב המנדט גלומה התחייבות כפולה: לעם היהודי ולערבים תושבי הארץ. לארץ נשלח חוקר בנושא הקרקעות, העלייה ומדיניות הפיתוח, סר ג'והן הופ-סימפסון. מסקנותיו של הופ-סימפסון עלו בקנה אחד עם המגמה החדשה: הוא יעץ להגביל את רכישת הקרקעות על ידי היהודים ולהחיל את עקרון יכולת הקליטה הכלכלית לא על פי יכולת הקליטה של המשק היהודי, שנוצר בהון יהודי, אלא על פי יכולת הקליטה של הארץ, כלומר אבטלה בקרב הערבים תשמש סיבה לעצירת העלייה.

"הספר הלבן" של לורד פספילד, שר המושבות, שהתפרסם באוקטובר 1930, היה מבוסס על עקרון "ההתחייבות הכפולה" וביטל את ההבחנה בין "העם היהודי" לבין "עדות לא-יהודיות" בארץ. הוא קיבל את הגדרתו של הופ-סימפסון בנוגע לכושר הקליטה הכלכלי ואת המלצותיו בנושא הגבלת רכישת קרקעות על ידי יהודים. יתרה מזאת, היות שהערבים טענו שאחת הסיבות למאורעות הייתה הקמת הסוכנות היהודית, שנועדה לשתף יהודים לא-ציונים בבניין הארץ ועוררה את פחדי הערבים מפני נישול, הקפיד פספילד להגדיר את תפקידה של הסוכנות היהודית על פי כתב המנדט הגדרה מוגבלת: השתתפות בפיתוח הארץ, אך בלי מעמד פוליטי. בד בבד הוא הודיע על יוזמה להקמת מועצה מחוקקת ייצוגית, כלומר מועצה שתיתן ביטוי לרוב הערבי בארץ.

הספר הלבן עורר סערה פוליטית בכל רחבי העולם: וייצמן התפטר במחאה מתפקידו, נשיא ההסתדרות הציונית, מדינאים ומשפטנים בריטים נכבדים טענו שהוא מנוגד לכתב המנדט ותבעו לבטלו. הפגנות נגד הספר הלבן נערכו בכל העולם היהודי. ממשלת בריטניה חשה שהיא מסתכנת בביקורת חריפה של הוועדה הקבועה של חבר הלאומים, המפקחת על ביצוע המנדט. הממשלה פתחה במשא ומתן עם המנהיגות הציונית, ובסופו התפרסמה איגרת בשמו של רמזי מקדונלד, ראש הממשלה. האיגרת, שניתן לה מעמד שווה לזה של ספר לבן, קבעה שההתחייבות במנדט אינה לאוכלוסייה היהודית בארץ בלבד, אלא לעם היהודי כולו; שהחובה לעודד התיישבות יהודית ועלייה לארץ עומדת בעינה, וההנחה היא שאפשר לקיימה בלי לפגוע בזכויות התושבים הלא-יהודים בארץ ובמצבם. בעיני היהודים, איגרת מקדונלד בלמה את הסחף בהתחייבויות הבריטיות כלפיהם ואפשרה את המשך העלייה וההתיישבות, הישג שהיה קריטי בעשור השני. הערבים ראו בה את "האיגרת השחורה" לאחר "הספר הלבן".

העשור השני החל בהמחשה עד כמה שבירה היא ההתחייבות הבריטית כלפי העם היהודי, וכמה קריטי הוא מרכיב הזמן בהגשמת הרעיון הציוני. שנות ה-20 היו בעיקרן שנים של יציבות בין-לאומית. מעמדה של בריטניה כמעצמה האימפריאלית הראשונה במעלה עדיין היה איתן. אך ב-1929 התמוטטה הבורסה בניו יורק ועד מהרה גררה אחריה את כל העולם למשבר כלכלי עמוק. ההתמוטטות הכלכלית הביאה לזעזועים פוליטיים

בכל רחבי אירופה. משטרים פרוטו־פשיסטיים קמו במזרח אירופה ובמרכז. בגרמניה התחוללה עלייה מטאורית בכוחה של המפלגה הנאצית. בינואר 1933 הוזמן אדולף היטלר לשמש קנצלר. אם בשנות ה־20 אפשר היה לחשוב על המפעל הציוני כעל מפעל של גיבוש חברה ותרבות ברוח אחד העם, מפעל המתפתח לאטו, הרי שבשנות ה־30 הוא הפך למפעל של הצלה, יצירת מקלט ליהודים הנרדפים בפולין, ברומניה, בגרמניה. בעקבות המשבר הכלכלי החמירו כל המדינות את תקנות ההגירה אליהן. ארץ ישראל הפכה לארץ המקלט העיקרית להגירה היהודית. ההתפתחות האבולוציונית לא ענתה עוד על צרכי העם היהודי. ב־1931 התחלף הנציב העליון, ואת מקומו של צ'נסלור צר האופקים והנגוע באנטישמיות תפס ארתור ווקופ, איש פתוח שהפגין אמפתיה כלפי היהודים לצד הגינות רבה כלפי הערבים. מ־1932 החלה להתגבר העלייה לארץ. בתוך שנים אחדות הפך היישוב, שעמד ב־1929 על כ־170 אלף נפש, ליישוב בן 400 אלף נפש. העלייה ההמונית שינתה את פני הארץ. זו הייתה התקופה שבה עברו היהודים את נקודת האל־חזור: המסה הקריטית היהודית שנוצרה בארץ הייתה חזקה דייה כדי למנוע מן הערבים להקים מדינה ערבית אחידה, או כך לפחות העריכו הציונים.

הערבים היו מודעים לשינוי המתרחש לנגד עיניהם: ארץ שהייתה ערבית באופייה לובשת לפתע צביון אחר, אירופי. הערבים, כמו היהודים, ידעו בתקופה זו גידול ופריחה כלכלית, אך לא היה באלה כדי לפצותם על ההרגשה שהם הולכים ומאבדים את שליטתם בארץ שאך שנים אחדות קודם לכן הייתה בלעדית שלהם. הופיעו לראשונה כוחות פוליטיים רדיקליים ברחוב הערבי, שלא במסגרת המשפחתית המסורתית, שבה נחלקו הכוחות בין תומכי החוסיינים, שהיו קיצוניים בהתנגדותם לבית הלאומי והדגישו את האלמנט האיסלאמי, ובין תומכי הנשאשיבים, שהיו מתונים יחסית והסכימו לשתף פעולה במידה מסוימת עם ממשלת המנדט. מפלגת האיסיקלאל, שהופיעה בראשית שנות ה־30, הייתה כוח פוליטי שלא נבנה על המשפחות המיוחסות הישנות. היה לה מצע מודרני שתבע עצמאות בארץ ישראל, והיא גייסה את הנוער הערבי העירוני המשכיל. הערבים הגיעו למסקנה שמוקד בעייתם אינו היהודים, שעמם, כך האמינו, יוכלו להתמודד בכוחות עצמם, אלא הבריטים. ב־1933 נערכו הפגנות של ערבים, והן נעשו אלימות וכוונו הפעם נגד השלטונות ולא נגד היהודים. התביעה הייתה שלטון עצמי. ווקופ לא היסס לדכא את ההפגנות ביד קשה. עם זאת, הוא החל מהלך שנועד להביא להקמת מועצה מחוקקת בארץ ישראל.

ברעיון המועצה המחוקקת הסתתרה הכרה בזכותו של הרוב הערבי לייצוג רובני בשלטון. כשהועלה לראשונה רעיון המועצה המחוקקת על ידי הרברט סמואל בספר הלבן של 1922, היו היהודים חלשים מכדי שיוכלו להתנגד לו. כשהוא הועלה בפעם השנייה, בעקבות מהומות 1929, הם נאלצו להתמודד עם השאלה אילו הצעות יש להם בנוגע למבנה השלטון בארץ ישראל. עד אז הייתה התפיסה הרווחת בקרב רוב הציונים בארץ

שהמנדט הבריטי יוצר בארץ את התנאים להתגבשותו של רוב יהודי, בעזרת עלייה והתיישבות, וכאשר יושג רוב זה, תקום מדינת היהודים. תפיסה זו התעלמה מצמיחתה של לאומיות ערבית, מהופעתו של הטוען האחר לזכות על הארץ.

בשני קצות הקשת הציונית הפוליטית הופיעו עתה מי שערערו על תפיסה זו: מן הצד האחד התנועה הרביזיוניסטית בהנהגתו של ולדימיר ז'בוטינסקי, ומן הצד האחר אגודת "ברית שלום". ז'בוטינסקי סבר שאין מנוס מהתנגשות בין הלאומיות היהודית והלאומיות הערבית, והציונות לא תוכל להתגשם ללא מדיניות בריטית אקטיבית שתבטא בהקמת "משטר קולוניאליזציוני" בארץ, שייתן ליהודים אדמות מדינה, יאפשר עלייה והתיישבות רחבי היקף ויבלום בכוח כל התנגדות ערבית. מנגד תבעה "ברית שלום" להגיע בכל מחיר להסכם עם התנועה הלאומית הערבית. הנוסחה שהייתה מקובלת עליה הייתה "דור לאומיות": הוצאת העוקץ משאלת הרוב או המיעוט במדינה על ידי קביעה שיש בארץ ישראל שני עמים נושאי-מדינה, ולכל אחד מהם אוטונומיה לניהול חייו התרבותיים. הבריטים נועדו, לפי סכמה זו, להישאר בארץ לאורך ימים ולהיות הגורם המאזן בין שני העמים. ההסכמה ש"לא רוב אלא רבים" הייתה מקובלת בחוגי "ברית שלום" בשנות ה-20, ובאה לנטרל את שאלת הרוב בארץ. אך נוסחה זו לא סיפקה את הערבים. עתה היו מוכנים בחוגי "ברית שלום" להרהר גם באפשרות של קביעת תקרה לעלייה היהודית, ובלבד שיגיעו לכלל הסכם עם הערבים. עמדתה של "ברית שלום" הונעה מעקרונות מוסריים וגם מההכרה שהזמן פועל לרעת הציונות, ולכן הסכם מידי עם הערבים עדיף על המתנה.

הרעיון של "המשטר הקולוניאליזציוני" נוסח ז'בוטינסקי לא היה ראלי, כי הבריטים הוכיחו שהם לא מוכנים להוציא את הערמונים מהאש עבור היהודים, ואילו הרעיונות של "ברית שלום" לא היו קבילים, לא על היהודים ולא על הערבים. אך לאחר המאורעות הועמדה בסימן שאלה התפיסה האבולוציונית הרווחת: בהתמודדות בין התפתחות הלאומיות הערבית לבין הגשמת הציונות התברר שהציונות הפסידה במירוץ: הלאומיות הערבית התפתחה מהר יותר מקצב העלייה לארץ. היהודים נאלצו לתת את הדעת על האופציות הממשליות הועמדות בפניהם זמן רב לפני שהעריכו שבשלו לכך.

בראשית שנות ה-30 התנהלו דיונים רבים על המסגרת השלטונית שתונהג בארץ ישראל. דיונים אלה החלו בתגובה על העמדת נושא המועצה המחוקקת על סדר היום של ממשלת המנדט. הדיונים התנהלו בין הציונים לבין עצמם. היו ניסיונות להידבר עם הערבים, אך כל הניסיונות הללו העלו חרס: הערבים לא היו מוכנים להכיר בזכות כלשהי של היהודים על הארץ. הם היו מוכנים להניח ליהודים שבאו לפני הצהרת בלפור להישאר בארץ, אך לא היו מוכנים להכיר בהם כבקולקטיב בעל זיקה היסטורית אליה. הציונים, לעומת זאת, היו מוכנים עתה לראשונה להכיר בזכויות הלאומיות של הערבים בארץ. אף שעדיין היו מיעוט בארץ, לא הייתה זו החלטה קלה עבורם: מהרגע הראשון של שיבת ציון

המודרנית הרגישו העולים כאילו הם הבעלים של ארץ ישראל. עם זאת, הם הבינו שההתפתחות האבולוציונית של היישוב הייתה אטית מדי, ולכן ויתרו נפשית על הזכות להיות הבעלים היחידים. אך הם גם לא היו מוכנים להכיר בערבים כבעלי זכות בלעדית על הארץ, וודאי שלא להכיר בהם כבעלי זכות למנוע מן היהודים להתיישב בה או לפתח אותה.

הגישה האבולוציונית גרסה שצריך לדחות את ההכרעה בגורלה של ארץ ישראל עד שיתחזק הבית הלאומי, ובינתיים לקוות שהבריטים ימשיכו לקיים בנאמנות את התחייבויותיהם על פי כתב המנדט. כאשר ניתח ראש המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית חיים ארלוזורוב את המצב בקיץ 1932, הוא טען שגישה זו היא גישה פטליסטית, שאינה הולמת את התנועה הציונית. הגישה האבולוציונית יכלה אולי להתאים לעידן אחר, שבו היה עומד לרשות התנועה הציונית זמן בלתי מוגבל. אך ארלוזורוב העריך ששיטת המנדטים עתידה לפקוע בתוך כמה שנים: הוא חזה שמלחמת עולם תפרוץ בעתיד הקרוב ותביא לכינונה של ברית ערבית-בריטית, או שיפרוץ מרד ערבי, ואז תתבטל כל שיטת המנדטים. האופציות האחרות שעמדו בפני התנועה הציונית היו חלוקת הריבונות על הארץ בין יהודים וערבים, כלומר נוסחאות שונות של הרעיון הדו-לאומי, או חלוקת הטריטוריה. ארלוזורוב לא האמין בכל שלוש האלטרנטיבות שהעלה: לא בשיטה האבולוציונית, לא ברעיון של "ציונות תרבותית" בנוסח "ברית שלום", שקשורה ברעיון הדו-לאומי, ואף לא בחלוקת הארץ, או בקנטוניזציה, שרעיונות בנוגע אליה החלו עולים בחוגים ציוניים וגם בחוגים בריטיים. אף שקבע שברעיון החלוקה קיימים שני היסודות של הציונות – טריטוריה ושלטון עצמי, לא תמך בה ארלוזורוב, הן משום שטחה הקטן של הארץ הן משום שגם באזורים שנועדו ליהודים, לא היו היהודים רוב.

כאשר כתב ארלוזורוב את מכתבו לווייצמן, והביע בו את תסכולו מן האפשרויות המוגבלות שיש לתנועה הציונית במסגרת האדמיניסטרציה הבריטית, כבר הייתה סוגיית המועצה המחוקקת דחופה פחות משהייתה בשנתיים שלפני כן. כעבור שנה החלה עלייה המונית לארץ, וקצב הגידול של הבית הלאומי גבר מאוד. כוח המצוקה היהודית שינה את המציאות בארץ ישראל ודחק לכמה שנים גורליות מעל סדר היום הציבורי את הרעיונות השונים לפתרון סוגיית שני העמים הטוענים לבעלות על ארץ קטנה אחת.

שנת 1935 הייתה שנה רבת אירועים במזרח התיכון ובארץ ישראל: זו השנה שבה עלו 62 אלף עולים לארץ, המספר הגדול ביותר בתקופת המנדט. זו השנה שבה תקפה איטליה את חבש וכבשה אותה, ובכך הכניסה אלמנט של מתיחות למזרח התיכון, שהתבטא בפאניקה פיננסית ובסופה של הגאות הכלכלית בארץ. באותה שנה גם פעלה קבוצה מוסלמית טרוריסטית בצפון הארץ ופגעה ביהודים. בקרב שהתנהל בין כוחות בריטיים ובין חברי הקבוצה, נהרג המנהיג עז א-דין אל-קסאם, והיה מאז לסמל ההתנגדות הפלסטינית. באותה שנה גיבש ארתור ווקופ את הצעתו בדבר מועצה מחוקקת, והיא

הובאה לדיון בפרלמנט הבריטי בלונדון. ההצעה נדחתה, וערביי ארץ ישראל חשו שוב מתוסכלים, משלא ניתן להם אפילו קצה קצהו של שלטון עצמי. בשנות ה-30 עברו מדינות האזור תהליכים של דה־קולוניזציה: בעיראק הוחלף המנדט בשלטון עצמי. במצרים שונה חוזה הפרוטקטורט הבריטי לטובת המצרים. גם המנדט הצרפתי בסוריה שינה פניו והפך לשיטת ממשל ליברלית יותר, בעקבות שביתה ממושכת במדינה. מכל המנדטים מסוג א' נשארה רק ארץ ישראל תחת משטר שאינו נותן ייצוג לרוב האוכלוסייה.

באפריל 1936 פרץ "המרד הערבי". כמו מהומות קודמות החל אף הוא בגל של אלימות אקראית כלפי יהודים. אך בתוך ימים אחדים תפס הוועד הערבי העליון את הפיקוד ויצא בתביעות מדיניות: הפסקת העלייה ומכירת הקרקעות, ושלטון ייצוגי, שייתן את הכוח בידי הרוב הערבי. את תביעותיו גיבה הוועד בהכרזה על שביתה כללית, וזו התפשטה בכל הארץ. היה זה ביטוי להתבגרותה של התנועה הלאומית הפלסטינית וליכולתה לגייס המונים. השביתה נמשכה כחצי שנה, ונזקים כבדים נגרמו למשק הערבי: פועלים ערבים לא יצאו לעבודה; מכירת התוצרת לשוק היהודי הופסקה; יצוא פרי ההדר הערבי נפגע. אם סברו הערבים שהחרם הכלכלי יכניע את היישוב – התברר שהיישוב כבר מסוגל להיות אוטרכי במידת הצורך. במקום הנמל ביפו קלט המזח בתל אביב את יצוא ההדרים ואת העולים, שהמשיכו להגיע. קבוצות של ערבים ("כנופיות" בעגה המקובלת באותה תקופה) עשו מעשי טרור בכל רחבי הארץ, והנציב העליון נמנע מלהפעיל את כל עוצמת הצבא כדי לדכאן. בינתיים נעשו ניסיונות לשכנע את הערבים להפסיק את השביתה ולאפשר לוועדה מלכותית לבוא לארץ לבדוק את הסיבות למאורעות. אך הערבים דרשו שקודם תופסק העלייה ותובטח להם עצמאות. לכך לא הסכימו הבריטים. באוקטובר 1936 סיפקו מדינות ערב לוועד הערבי העליון את הסולם שבעזרתו ירד מעץ השביתה וממעשי הטרור שנלוו לה: מדינות ערב פנו בקריאה לפלסטינים להפסיק את השביתה תוך הבעת אמון בכוונותיה הטובות של בריטניה, שהבטיחה להמשיך לסייע לערביי ארץ ישראל. התערבותן של מדינות ערב בשאלת ארץ ישראל הפכה בעיה מקומית לבעיה אזורית.

הוועדה המלכותית, שנקראה ע"ש היו"ר שלה "ועדת פיל", הייתה ועדה בדרג גבוהה, בעלת סמכויות נרחבות לבחון את כל סוגיית ארץ ישראל ולהציע פתרון לטווח ארוך. הוועדה הגיעה לארץ בנובמבר 1936, שמעה עדויות של אנשי הממשל, של נציגי יהודים ושל נציגי ערבים. הדו"ח שהגישה הוועדה היה המסמך היסודי, המקיף והאינטליגנטי ביותר שנכתב בשאלת ארץ ישראל בתקופת המנדט. המסקנה שהגיעה אליה הוועדה הייתה רדיקלית: המנדט אינו בריביון משום שההתחייבויות ליהודים ולערבים נמצאו סותרות זו את זו. התקווה שהנחתה את המנהל המנדטורי, ושוקף נתן לה ביטוי במדיניותו, הייתה שבמשך הזמן תיווצר בארץ ישראל אזרחות מקומית משותפת ליהודים ולערבים, שיחיו יחד במדינה אחת. ווקופ כיוון לכך שהיהודים יהיו 40% מכלל

האוכלוסייה, ובזכות יתרונותיהם הכלכליים והתרבותיים ייווצר איזון בינם לבין הערבים. ועדת פיל מצאה שרעיון זה אין לו בסיס במציאות, שכן בארץ מתקיימים שני קיבוצים לאומיים, שאין להם דבר מן המשותף, והם מצויים בסכסוך מר ביניהם על זכות האדנות על הארץ. לספק חלקית את מאוויי שני הצדדים יהיה אפשר רק בחלוקת הארץ ובהקמת שתי מדינות עצמאיות, יהודית וערבית.

תכנית החלוקה שהציעה הוועדה היהודית את מישור החוף מקסטינה ועד ראש הנקרה, ואת הגליל, עמק יזרעאל ועמק הירדן. ירושלים ובית לחם וסביבותיהן, וכן פרוזדור ליפו, יישארו תחת שלטון המנדט. שאר השטח נועד למדינה הערבית. הוועדה הציעה גם חילופי אוכלוסין בין שתי המדינות, על פי התקדים של חילופי האוכלוסין בין טורקיה ויוון (ראו מפה 2). ועדת פיל הניחה שהמדינה הערבית תשתלב בפדרציה עם עבר הירדן.

הצעת החלוקה הולידה פולמוס מר בקרב היהודים: מחייביה ראו בה גרעין שממנו תצמח מדינה יהודית עצמאית; מתנגדיה ראו בה משום ויתור על חזון ארץ ישראל ההיסטורית, וזאת לאחר שעבר הירדן כבר בותר וצורף לממלכתו של עבדאללה. המיתוס של ארץ ישראל הקדומה, של חברון וירושלים ובית אל, הוצב כנגד רעיון החלוקה. זן נוסף של מתנגדים תלה את הסתייגותו מההצעה לא בנימוקים מיסטיים והיסטוריים, אלא בנימוקים ראליים: זו תהיה מדינת נפל, שלא תצליח להתקיים ולא תוכל לשמש מקלט להמוני היהודים. ומנגד נצנץ כאן לראשונה הסיכוי לכוון ריבונות יהודית. בקונגרס הציוני ה-20, שהתקיים בבאזל ב-1937, שוב נקראו כולם להכרעה גורלית, כפי שהיה ב-1904 בעת הדיון בהצעת אוגנדה. ראליזם פוליטי התנגש במסורת בת דורות, בכוחו של המיתוס. בסופו של דבר, לאחר פולמוס שאיים לקרוע את התנועה הציונית, התאחד רוב גדול בקונגרס סביב הצעה שהתירה להנהלה הציונית לנהל משא ומתן על בסיס תכנית החלוקה, אך תבעה ממנה לחזור ולהביא את ההצעה שתתגבש לאישור הקונגרס.

הערבים, לעומת זאת, הביעו עד מהרה התנגדות כללית לתכנית החלוקה. הם תבעו מתן עצמאות לארץ, שתהיה בעלת רוב ערבי, ומדינות ערב החרו החזיקו אחריהם. בסתיו 1937 התחדשו מעשי הטרור הערביים בארץ. השלטונות הנהיגו משטר צבאי, והצבא נהג ביד קשה במורדים. אף על פי כן, הוא התקשה לדכא את המרד, וזה נמשך עד קיץ 1939. לנוכח ההתנגדות הערבית לתכנית החלוקה החלה הממשלה הבריטית לסגת אט-אט מן התכנית, שאותה אימצה תחילה כמדיניותה.

הצורך להבטיח שקט במזרח התיכון הנחה עתה את המדיניות הבריטית. פיוס הערבים היה חלק מן ההכנות של הבריטים לקראת הסכסוך האירופי המתקרב. מאז סתיו 1937 נשבו רוחות עוינות לציונות בפרוזדורי הכוח הבריטיים. היה ברור שמתקרב מהלך אנטי-ציוני, שיתבטא בנסיגה של בריטניה מהתחייבויותיה כפי שנוסחו בכתב המנדט ובהצהרת בלפור. בתקופת המתח סביב הסכם מינכן, שדחה את אימת המלחמה העולמית

בשנה, הרגישו הציונים שהם עומדים להיות הקרבן הבא של מדיניות הפיוס שנוקטת בריטניה. בסוף 1938 ובראשית 1939 עוד עשו הבריטים ניסיונות לכאורה להגיע לפתרון שיהיה מוסכם הן על היהודים הן על הערבים. עד כמה היה הדבר חסר סיכוי אפשר ללמוד מהעובדה שבועידת שולחן עגול שזימנו בארמון סנט ג'יימס, סירבו הערבים לשבת סביב אותו שולחן עם היהודים, והבריטים נכנעו וכינסו שני שולחנות נפרדים. הבריטים הזמינו את נציגי מדינות ערב להצטרף לוועידה, ובכך רמזו שהם יהיו מוכנים לעשות ויתורים לטובת הערבים. על סדר היום עמדו שלוש התביעות הערביות: עצמאות, הפסקת עלייה והפסקת מכירתן של קרקעות ליהודים. לאחר לבטים הסכימה הממשלה הבריטית לקבל את עמדת הערבים ברוב הנושאים שעל הפרק: העלייה הוגבלה ל-75 אלף נפש למשך חמש שנים, וכל עלייה נוספת הותנתה בהסכמה ערבית. ארץ ישראל הייתה אמורה להיות למדינה עצמאית לאחר תקופת מעבר של עשר שנים, כלומר מדינה בעלת רוב ערבי. מכירת הקרקעות הוגבלה ברוב אזורי הארץ.

מכל שלוש ההגבלות, האחת שהוצאה לפועל בקפדנות יתרה הייתה ההגבלה על העלייה. ברגע הטרגי ביותר בהיסטוריה היהודית ננעלו שערי ארץ ישראל בפני עולים. הצעות הסוכנות היהודית להביא ילדים יהודים מגרמניה לארץ ישראל, או לבריטניה, נתקלו בסירוב ציני של שלטונות המנדט. פליטים, שהגיעו לארץ לאחר פרוץ המלחמה, לא הורשו להישאר בה ונשלחו לאי מאוריציוס שבאוקיינוס ההודי. אם היה נושא שהשניא את הבריטים על יהודי ארץ ישראל וגרם לתדמית השלילית שנקשרה לשלטון המנדט היה זה היחס לפליטים היהודים בשנות מלחמת העולם השנייה. יהודי ארץ ישראל ראו בממשלה את האחראית לסגירת שערי הארץ בפני פליטי חרב, שולוא כן יכלו למצוא מפלט בארץ. בעקבות הידיעות על השואה נעשו הבריטים בעיני יהודים שותפים פסיביים לרצח.

ד. 1939-1948

פרוץ מלחמת העולם השנייה בספטמבר 1939 שינה את סדר הקדימויות של היישוב: המאבק בספר הלבן, שעמד על סדר היום של היישוב בשנה שלפני כן, פינה את מקומו לחרדת המלחמה. בן גוריון טבע ססמה: "עלינו לעזור לצבא [הבריטי] כאילו לא היה ספר לבן, ועלינו להילחם בספר הלבן כאילו לא הייתה מלחמה".² ססמה זו ביטאה את הדילמה הציונית: מצד אחד, האויב הגדול של העם היהודי היה היטלר, והמלחמה בו הייתה למען הצלת עולם הערכים של האנושות כולה, מלחמה בברבריות ובאלימות. מצד אחר, בריטניה, שעמדה בראש הלוחמים נגד היטלר, הפכה מבעלת ברית לאויבת. כיצד אפשר להילחם באויב המשותף לצדה של בריטניה ועם זאת לא להפקיר את המאבק בספר הלבן? לאמתו של דבר, המאבק בספר הלבן נדחה לימים טובים יותר, והיישוב התגייס בכל כוחו למאמץ המלחמה כשהוא מעמיד לרשות הבריטים את יכולת הייצור, את כוח

האדם, את הפוטנציאל הצבאי שלו. 27 אלף צעירים יהודים התגייסו לצבא הבריטי. הערבים נטו אל הצד השני: ב־1941 פרץ המרד של רשיד עלי אל־כילאני בעיראק והעמיד בסכנה את שלטונה של בריטניה באזור. בריחת המופתי לברלין והשתתפותו האקטיבית בגיבוש מערכת התעמולה הנאצית במזרח התיכון ביטאו הזדהות אידאולוגית ופוליטית. כל עוד היה מצבם של הבריטים במזרח התיכון בכי רע פרח שיתוף הפעולה היהודי-בריטי: כך, למשל, נוצר הפלמ"ח ככוח שנועד לסייע לבריטים בפעולות בין וחבלה. בקיץ 1941 וב־1942 נראה היה שהכוחות הגרמניים של רומל בצפון אפריקה פורצים את הקווים הבריטיים במצרים. השתררה פאניקה בקרב הקצונה הבריטית בארץ והחלו דיבורים על נסיגה לכיוון עיראק. היישוב עמד בפני סכנת השמדה. ההזדהות של היישוב עם הניצחון הבריטי באל־עלמיין באוקטובר 1942 הייתה שלמה: לא היו לציונים בעלי ברית אחרים. כל זה לא מנע את הבריטים מלהמשיך ולקיים באדיקות את איסור העלייה לארץ, ונמשכו חיפושים אלימים אחרי נשק ההגנה היהודי.

ההנהגה הציונית בראשותו של ויצמן עדיין לא ויתרה על הברית עם בריטניה. ויצמן הניח שמדיניות הספר הלבן נובעת מן הסיטואציה הבין־לאומית, המחייבת את בריטניה להשיג את תמיכת הערבים ואת השקט במזרח התיכון. הוא העריך שעם סיום המלחמה יהיה מקום לבחינה מחודשת של המדיניות הבריטית. ראש ממשלת בריטניה וינסטון צ'רצ'יל נחשב לידיד הציונות. בשלהי המלחמה הוא הקים ועדת קבינט שהייתה אמורה לגבש מחדש מדיניות בשאלת ארץ ישראל, והרכבה בישר טובות לציונים. ויצמן קיווה שהים הקפוא של המדיניות הבריטית יפשר בעקבות המלחמה, כפי שקרה במלחמת העולם הראשונה. ואילו בן גוריון, יו"ר הנהלת הסוכנות, פנה לעברה של מעצמה אחרת – אמריקה. שלושה גורמים הביאו לתפנית במדיניותו של בן גוריון: התמיכה של יהדות ארצות הברית, כהונתו של פרנקלין דלאנו רוזוולט – שנראה ידידותי ליהודים – ועוצמתה של אמריקה, לעומת התדלדלות כוחה של בריטניה בשל עלות המלחמה. נוספה אליהם חשדנותו העמוקה בבריטים, לעומת אמונו של ויצמן בהם. בוועידה שהתקיימה במלון בילטמור בניו יורק במאי 1942 הכריזו הציונים שמטרת המלחמה שלהם היא הקמת קהילייה יהודית בארץ ישראל. זו הייתה מילה נרדפת למדינה עצמאית. נושא החלוקה לא נזכר, שלא לעורר מרבצם את מתנגדיה היהודים בשל ביצה שלא נולדה. גם הנושא של ערביי ארץ ישראל לא עלה לדיון. תכנית בילטמור סימלה את הנחישות של הציונים להקים מדינה יהודית בארץ ישראל, גם אם יהיה הדבר כרוך במאבק דמים ובין הערבים. בשעה שגורלות של עמים ומדינות נחתכו על פי חרב, הסתגלו היהודים לאטם לרעיון שגם מלחמתם לעצמאות תהיה כרוכה בשפיכות דמים.

סיום המלחמה לא הביא את השינוי במדיניות הבריטית שההנהגה הציונית כה ציפתה לו. אמנם ועדת הקבינט שהקים צ'רצ'יל המליצה על חלוקה, אך יישום התכנית נדחה עד לאחר המלחמה. ב־1945 נערכו בחירות באנגליה, ומפלגת הלייבור בהנהגתם של קלמנט

אטלי וארנסט בוויין ניצחה בהן. השמרנים בראשותו של צ'רצ'יל איבדו את שלטונם. אמנם במצע הלייבור ב-1944 נמצאה הצהרה פרו-ציונית, שכללה את רעיון הטרנספר – חילופי אוכלוסין – שוועדת פיל היא שהעלתה לראשונה על סדר היום. אולם עתה, כשהיה הלייבור בשלטון, השתנו השיקולים. ארנסט בוויין נתמנה לשר חוץ. ממשלת הלייבור הייתה ממשלה חזקה שקיבלה החלטות קשות, כמו מתן עצמאות להודו. אך הייתה זו ממשלה של מדינה שהתרוששה במלחמת העולם השנייה והייתה צריכה לעבור ממשק של מלחמה למשק של ימי שלום ולדאוג לחיילים החוזרים הביתה בעידן של קיצוב במזון ובפחם. באופן כבר ניצבה המלחמה הקרה, שהניחה עוד דאגה קשה לפתחה של הממשלה. במצב זה הייתה ידידותן של מדינות ערב חשובה לבריטניה יותר מתמיד: אוצרות הנפט במדבריות המזרח התיכון הפכו אותן לבעלות ברית נחשקות. סוגיית ארץ ישראל הייתה מרכזית במערכת היחסים עם העולם הערבי. ממשלת הלייבור לא התכוונה אפוא לשנות את מדיניות הספר הלבן.

בה בעת חווה העם היהודי את הטראומה הגדולה ביותר בתולדותיו – השואה. העולם ואפילו העם היהודי עדיין לא עיכלו את מה שקרה. היהודים נחשפו לאט לזוועה, וכאשר נחשפו אליה, היה קשה להם להתמודד אתה. עם האבל ועם הטראומה בא גם הזעם: העולם הנאור לא נקף אצבע להציל יהודים מהשמדה. עדיין לא היו ידועות כל העובדות, אך באינטואיציה חשו היהודים את שקרה, כפי שכתב המשורר נתן אלתרמן, "בבכות ילדינו בצל גרדומים, את חמת העולם לא שמענו".³ הרדיקליזציה של המוני יהודים בארצות הברית, שבימים כתיקונם היו אנשים מתונים ונזהרו מהבעת עמדות קיצוניות, התבטאה במאבק נחוש למען פתיחת שערי ארץ ישראל בפניהם של פליטים יהודים.

סוף המלחמה לא הביא עמו קץ למצוקה היהודית במזרח אירופה: האנטישמיות שטופחה על ידי הנאצים וסייעניהם בני העמים במזרח אירופה, לא התפוגגה עם סיום המלחמה. יהודים שניסו לשוב לעיירותיהם ולבתיהם התקבלו בעוינות ובאלימות. בקיץ 1946 התחולל בעיר קיילצה שבפולין פוגרום, ובו נרצחו באכזריות כ-40 יהודים שחזרו לעירם לאחר השחרור מן הגרמנים. בתום המלחמה התחוללה תנועה אדירה של "נדידת עמים", כאשר עובדי כפייה, שבויים ופליטים החלו לנוע בדרכים אל בתיהם. מיליוני אנשים שבו למולדתם. על אדמת גרמניה נשארו פליטים שלא יכלו לשוב לביתם, בעיקר משתפי פעולה עם הנאצים, שומרי מחנות ריכוז וכדומה, ויהודים, שלא היה להם לאן לחזור; עשרות אלפי יהודים, שרידי "מצעדי המוות" שנערכו בסוף המלחמה, או ניצולי מחנות ריכוז.

כל הפליטים רוכזו באותם מחנות, באותם תנאים. לשווא דרשו היהודים להפריד אותם מאלה שאך אתמול היו רודפיהם והמשיכו גם עתה להתעלל בהם. שלטונות הכיבוש הבריטיים טענו שהפרדה בין יהודים ללא-יהודים היא המשך מדיניות הגזע של היטלר. רק בעקבות התערבות קציני הדת היהודים בצבא האמריקאי קמה זעקה בקרב יהדות

ארצות הברית, והנשיא הארי טרומן, שזה עתה החליף את רוזוולט שנפטר, שלח את שליחו ארל הריסון לבדוק את המצב במחנות שבשליטת צבא הכיבוש האמריקאי בגרמניה. הדו"ח של הריסון ביקר בחריפות רבה את התנהגות צבא הכיבוש כלפי היהודים. הוא גם הציג את שאיפת רוב העקורים לעלות לארץ ישראל. הנשיא פנה בתביעה לבעלי בריתו הבריטים להתיר ל-100 אלף יהודים לעלות ארצה. בוויין נקלע לבעיה: מצד אחד הוא לא היה מוכן לשנות את מדיניות הספר הלבן. מצד אחר הוא לא היה יכול להרשות לעצמו קרע ביחסים עם נשיא ארצות הברית, המדינה האחת שיכלה לשקם את אירופה, ושהייתה לה חשיבות רבה בהתמודדות עם הדוב הסובייטי. לפיכך הוא הציע ועדה אנגלו-אמריקאית, שתבחן את המצב, והתחייב שאם היא תגיע למסקנות פה אחד, הוא יכבד אותן. ההמלצה האופרטיבית של הוועדה הייתה לתת 100 אלף סרטיפיקטים ליהודים שבמחנות העקורים בגרמניה. בוויין לא היה מוכן לקיים את הבטחתו. בינתיים נמשכה ביתר שאת הנהירה ממזרח אירופה למחנות העקורים שבאזור האמריקאי: הכיבוש הסובייטי הביא לזעזועים כלכליים וחברתיים, ואלה ערערו את מעמד היהודים שנותרו לפליטה.

המוסד לעלייה ב' (העלייה הבלתי לגאלית) ארגן עשרות ספינות מעפילים, ואלה ניסו להגיע בדרך לא דרך אל חופי הארץ. ככל שגדלה תנועת האניות, כן גדל המאמץ של הבריטים לבלום אותה, שכן היא עקפה את איסור העלייה. מאוגוסט 1946 החלו הבריטים לעצור את הספינות בלב ים ולשלוח את הפליטים למחנות מעצר בקפריסין, שהייתה תחת שלטון בריטי. מסעות הספינות, וגירוש המעפילים מחופי ארץ ישראל, שנעשה תוך שימוש באלימות, דווחו בעיתונות העולמית והעלו את בעיית העקורים היהודים על סדר היום העולמי. דעת הקהל היהודית בארץ ישראל נסערה: רגשי הזעם איך-אונים בשל השואה תועלו כלפי הבריטים. שיריו הפוליטיים של נתן אלתרמן הבלטו את חוסר הישע של הפליט היהודי; למשל הציטוט: "אמא, כבר מותר לבכות, שאלה הילדה בצאתה מן המחבוא", שהיה למוטו, שיר התרסה כנגד סגירת שערי הארץ בפני הפליטים: "אם מגדר התיל תצאי, ירדפוך הצבא והצי". הילדה צועדת ברחבי אירופה "על גבך הנזיר מרחמים - / צרור הג'ינט הניתן ליתומים. ובידך הקטנה פת־קיבר, אשר אונרא נתנה למחר." אך סופה שתגיע לחוף, "נערים נחושים כאגרוף/ ישאוך בחיקם אל החוף/ וידיך עלי צוארם, מול שבעים פרלמנטים וים." ובעיניך האושר יחוג/ והחוק ינצח את החוק.⁴ סביב נושא הפליטים התאחד כל היישוב, מתונים וקיצוניים. מיתוס ההעפלה היה לאחד המיתוסים המכוננים של ישראל כמדינת המקלט.

בארץ ישראל התחוללו פעולות גרילה וטרור מצד יהודים כנגד הבריטים. ועדיין לא נמצאה לבריטים הנוסחה שתאפשר לרצות את נשיא ארצות הברית ולהעניק 100 אלף סרטיפיקטים לפליטים, בלי שייפגע מארג היחסים עם העולם הערבי. הממשלה הבריטית סברה מן הסתם שאם גורל הפליטים היהודים כה יקר ללבו של טרומן, הוא יכול לשנות

את תקנות ההגירה לארצו ולהניח ליהודים להתיישב בארצות הברית. אולם טרומן העריך שצעד כזה לא יזכה לפופולריות רבה בארצו, והבריטים נמנעו מלהביך אותו בשאלה ישירה בנידון. עם זאת, גם ההנהלה הציונית הייתה במצב לא נוח: אילו אכן העניק בוויין ליהודים את 100 אלף הסרטיפיקטים, הייתה שאלת ארץ ישראל יורדת מעל סדר היום העולמי, מבלי שהיו היהודים זוכים במדינה. אך בוויין לא ריכך את עמדתו והמאבק למען עליית ה-100 אלף היה למאבק למען מדינה יהודית, כי התברר שרק באמצעות מדינה משלהם יזכו היהודים למקלט. ריצ'רד קרוסמן, חבר הפרלמנט הבריטי וחבר הוועדה האנגלו-אמריקאית, טען שראוי שתוקם לכבודו של בוויין אנדרטה בישראל, שכן הודות להתעקשותו זכו היהודים למדינה.

בסופו של דבר נואש בוויין ממציאת פתרון לשאלת ארץ ישראל, והקבינט הבריטי החליט להחזיר את המנדט לאו"ם, שהחליף את חבר הלאומים. הודעה על כך נמסרה בפברואר 1947. הוקמה ועדת אונסקו"פ מטעם האו"ם כדי לבחון שוב את שאלת ארץ ישראל. הוועדה ביקרה בארץ בקיץ 1947, נכחה באירועים דרמטיים, כמו הגעתה של האנייה אקסודוס, שמעפיליה גורשו על ידי הבריטים, בגילוי של חוסר רגישות, בחזרה לגרמניה, ופעולות טרור של ארגוני המחתרת היהודיים. הוועדה המליצה על חלוקת ארץ ישראל לשתי מדינות: מדינה יהודית ומדינה ערבית (ראו מפה 3). הערבים דחו את ההמלצות מכול וכול ותבעו להקים מדינה רובנית בארץ ישראל. ההמלצות של הוועדה הובאו לאישור העצרת הכללית של האו"ם, שהתכנסה בלייק סקסס. ההחלטה הייתה צריכה להתקבל ברוב של שני שלישים. הערבים קיוו שהגוש המזרחי, בהנהגת ברית המועצות, יכשיל את ההצעה. אולם הם לא הביאו בחשבון את שאיפת הסובייטים להחליש את מעמדה של בריטניה במזרח התיכון. באורח פלא, ולמשך תקופה קצרה בלבד, שינו הסובייטים את מדיניותם העוינת כלפי הציונות ותמכו בהקמת מדינת ישראל. בהצבעה ההיסטורית בעצרת האו"ם בכ"ט בנובמבר 1947 הוחלט על סיום המנדט הבריטי ועל הקמת שתי מדינות בארץ ישראל, מדינה יהודית ומדינה ערבית.

ההחלטה באו"ם התקבלה בליל שבת (כ"ט בנובמבר). כל היהודים ישבו צמודים למקלטי הרדיו. משנפלה ההחלטה פרצו ההמונים לרחובות. צפורה פורת, סטודנטית אמריקאית שהגיעה לארץ חודשיים קודם לכן, תיארה את החוויה במכתב להוריה: "עברתי כבחלום בין המוני האדם השרים בקולי קולות 'דוד מלך ישראל, חי וקיים'. חלפתי על פני טנקים וג'יפים בריטים עמוסים בילדים צוהלים ומריעים, כשדגלים מתנופפים בידיהם... פילסתי את דרכי בין ההמונים המתנשקים והצוהלים, כולם צועקים 'מזל טוב'". והיא הוסיפה וסיכמה: "לבי מתפוצץ מאושר"⁵. הייתה תחושה של התעלות רוח, של התמזגות שמחת הפרט ושמחת הכלל. אך ביישוב הערבי היה אבל, נפלה תדהמה. ביום שבת כבר היו הרוגים ראשונים בדרך מירושלים לתל אביב.

ככל עם ועם: ישראל 1881-2000 מבקש לתאר את התנועה הציונית, את היישוב היהודי החדש בארץ ישראל ואת מדינת ישראל, ולשרטט את הניסיון המדיני, החברתי, הכלכלי והתרבותי של היהודים להקים ישות עצמאית בארץ ישראל, בין שנת 1881 לראשית האלף השלישי למניין הכללי. הספר שואף להציג תמונה רבגונית, הכוללת את המרכיבים השונים של ההיסטוריה - לא רק את תולדות המהפכים המדיניים, המלחמות וההתפתחויות ביחסים בין היהודים לערבים, אלא גם את התגבשות התרבות, החברה ואף הכלכלה. ישנם ספרים חשובים העוסקים בתולדות הסכסוך, אך הציור המרכזי של הספר הוא דווקא הניסיון לתאר את תהליך בנייתן של אומה ושל חברה יהודית בארץ ישראל על מעלותיה וחסרונותיה. אחד המוטיבים המרכזיים בספר הוא דמותה של ישראל כחברת הגירה.

ככל עם ועם אינו ספר מחקר אלא ספר המסכם את המחקר הקיים בתחום לימודי ישראל. החידוש שבו איננו בגילוי עובדות או מסמכים לא ידועים אלא ביומרה להציג את החברה הישראלית בהתגבשותה, על מגוון פניה ומגמותיה. המרקם התרבותי והחברתי המשתנה של האומה הישראלית, הצלחותיה וכישלונותיה, מוצג על רקע ההתפתחויות הפוליטיות בארץ ובעולם, כדי להציע לקורא תובנה של מאה ועשרים שנות מאמץ לבניית הישות היהודית בארץ ישראל, מבלי להתעלם מן העימות המשתנה באופיו עם ערביי ארץ ישראל.

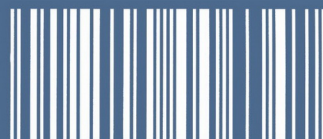
מחברת הספר, **פרופ' אניטה שפירא**, כתבה מחקרים רבים בנושא, והספר משקף את התובנות שצברה בשנות עבודתה הרבות. מטבע ברייתו, ספר מקיף כזה הוא פרי בחירה ומיון של המחברת, המשקף את טעמה, נטיותיה, הבנתה וסדרי הקדימויות שהיא ראתה לנכון לאמץ. הוא אינו מתיימר להכיל את כל הפרטים אלא להאיר תהליכים, התפתחויות ושחקנים ראשיים בניסיון ההירואי לממש את חלום שיבת ציון במאה ה-20.

פרופ' אניטה שפירא, כלת פרס ישראל לשנת 2008, לימדה שנים רבות באוניברסיטת תל אביב. בין ספריה: "המאבק הנכבד - עבודה עברית 1929-1939"; "ברל - ביוגרפיה"; "חרב היונה"; "יהודים חדשים, יהודים ישנים"; "יהודים, ציונים ומה שביניהם"; "גאל אלון - אביב חלד"; "ברנר - סיפור חיים".

ציור: עמרי שפירא

עיצוב העטיפה: סטודיו מירה קידר

0 01850000634 7
דאנאקורד 185-634

תאריך הופעה: פברואר 2014
מחיר מומלץ לצרכן: 99.10 ש"ח